

Toespraak Andrée van Es
15 augustus, Den Haag

“Gaat het je goed mijn jongen? Behoef je daar geen kou te lijden?”

Dat schreef mijn Indische oma op 20 maart 1944 aan mijn vader.

Zij was met mijn opa geëvacueerd uit het Haagse Bezuidenhout naar het Gelderse Elst. Mijn vader zat gevangen in Frankrijk, dicht bij de Zwitserse grens. Hij had geprobeerd naar Zwitserland te komen, maar hij was verraden aan de grens. Vandaar uit wilde hij naar Nederlands-Indië, zijn geboorteland, maar dat zou ik pas na zijn dood te weten komen. Uit brieven.

Voor ons, kinderen van na de oorlog, is het herdenken van de meest ingrijpende, hardvochtige jaren in het leven van onze ouders zo groot, dat we het klein moeten maken om het te bevatten, om er dicht bij te kunnen komen. Daarom is het zo belangrijk dat overlevenden hun persoonlijke verhalen delen met ons, met hun kleinkinderen, met scholieren.

Daarom ook zijn die paar brieven die wij hebben belangrijk voor ons. Oma en Opa van Es schreven vaak en zij schreven vooral dat alles in orde was. Zij schreven naar mijn vader in Frankrijk, naar hun zoon in Den Haag, zij schreven ongetwijfeld ook naar hun dochter en naar hun oudste zoon, vlieger bij de marine, in Nederlands-Indië.

Een gewone familie, in de oorlog, de wereldoorlog, verspreid over de wereld.
Ze schreven om elkaar gerust te stellen.

“Hier is alles zowat weer in orde, daarover behoeft jij je dus niet meer ongerust te maken”.

Op die 20 maart 1944 was mijn oom Rudy inmiddels krijgsgevangene van de Japanse overheerser. Samen met collega-vliegers bij de Marine Luchtvaartdienst had hij met de Dornier en Catalina vliegboten meer dan 300 drenkelingen uit de Javazee gered, in die vernietigende maand februari 1942.

Hij overleefde daarna de gewelddadige ondergang van het evacuatieschip de Poelau Bras. De overlevenden, eenmaal met moeite aan land gekomen, verschuilden zich, maar werden verraden en gevangen genomen.

Hij zou overleven als krijgsgevangene in Palembang, later in Changi Prison, in Singapore.

Wat wist mijn oma, denk ik nu?

Ook van mijn oom Rudy is er een brief. Maar van later, van januari 1946. Changi Prison was in zijn woorden “een verademing” geweest. Er was eten en er waren tenminste geen vernederingen en “ze mochten je niet slaan”.

Hij beschreef zijn ervaringen en eindigde zijn brief met “dit is eigenlijk alles wat ik zoo meegemaakt heb. Niets bijzonders in vergelijking bij wat anderen gehad hebben”

Hij had inmiddels een zoon gekregen, maar die zou hij pas leren kennen na de bevrijding. Zijn zoon, mijn neef Rob, was een baby van 9 maanden toen hij met zijn moeder in Tjimahi, zijn eerste Jappenkamp, terecht kwam. Muntilan en Solo zouden volgen. De geuren, de geluiden, de klanken en het ritme van de Japanse bevelen zou hij net als de pijn en de woede van zijn moeder zijn leven bij zich dragen. Hij weet van zijn moeder hoe de vrouwen overleefden door sprankjes hoop, door gefantaseerde reizen naar Parijs, door recepten met elkaar uit te wisselen.

"Gaat het je goed, mijn jongen?"

Mijn neef Rob zou pas ver na de dood van zijn vader tegen mij kunnen zeggen: mijn vader was een held. Zelf had zijn vader er niet over willen spreken. Enig blijk van herinnering was een zilveren sigarettenkoker die hij altijd bij zich heeft gedragen, met er in gegraveerd eilanden rond de Javazee en de namen van de mensen in de reddingsloep van de Poelau Bras. En een foto van zijn zoon als baby.

Wat vertel je, hoe vertel je, hoe kán je vertellen over de verschrikkingen van de oorlog? Over de angst, over de ontberingen? Wij weten inmiddels dat er vooral heel lang over gezweven is. Met veel moeite, met bewaard gebleven brieven, met jaren na dato opgetekende herinneringen, proberen wij, de na-oorlogse generatie, te reconstrueren wat u meemaakte, wat onze ouders, grootouders, tantes, ooms meemaakten.

Ook de plaatsen van herinnering laten ons, nakomelingen zien hoe dagelijkse plekken van nu 'schuldig' waren in de oorlog. Niet voor niets worden oorlogsmonumenten, ook kleine, belangrijker: h^{ier} gebeurde het. Hoeveel moeilijker is dat als er geen plekken zijn? Omdat het zo ver weg gebeurde, omdat zoveel mensen in Holland zich geen voorstelling hadden kunnen maken van het leven 'daar'? Daarom is deze plek hier, dit monument zo belangrijk, het hele jaar door, maar zeker op een dag als vandaag, om gezamenlijk de omgekomen geliefden te kunnen herdenken.

Mijn neef, die als driejarige uit het kamp kwam, heeft nog geuren en klanken in zijn geheugen. Hij is naar Indonesië gegaan om daar, in 2012, de ondergang van de Poelau Bras te herdenken. Het is nog uit z^{ijn} eerste hand, wat ik kan overbrengen. Hij weet maar al te goed wat de oorlog heeft betekend voor zijn ouders. Maar wat zal er straks verteld worden aan de generatie die het helemaal van horen zeggen heeft? Die uit de overlevering over de Tweede Wereldoorlog zal leren? Wat wilt u, eerste generatie, dat wij hen vertellen? Dat is onze opdracht: ervoor zorgen dat de waarheid verteld blijft worden. En dat is niet vanzelfsprekend. Immers: als overlevenden zelf de geschiedenis niet meer kunnen vertellen, kan de geschiedenis herschreven worden. Als het 'nooit meer oorlog' verbleekt kunnen misdaden worden schoongepoetst of vergoelijkt, de eigen historische rol kan worden verfraaid.

In tijden van oplevend nationalisme is dat een verleidelijker mechanisme dan in tijden van hoopvolle internationale samenwerking.

Hoe moeilijk is het bijvoorbeeld, voor de voormalige Japanse bezetter om nu, jaren na dato, in het Vrouwencomité van de VN of in Unesco, de geschiedenis van de gedwongen prostitutie, systematisch opgezet in de bezette landen, te erkennen. Hoe belangrijk zijn de individuele verhalen daarover, de moedige stap in de openbaarheid van de slachtoffers. Hoe essentieel is ook het bewaren van de documentatie erover voor de geschiedschrijving.

Immers: Wat vertel je aan de volgende generatie, die het op haar beurt weer moet doorvertellen?

Terug naar mijn oma.

“Wij hopen maar, dat die evacuatie spoedig voorbij zal zijn en dat wij weer in ons eigen huisje zullen trekken”, schreef opa in de brief van 20 maart 1944. Hun kinderen zouden allemaal veilig terugkeren naar Nederland. Mijn vader zou na de oorlog alsnog naar Indië gaan. Mijn grootouders zijn nog tijdens de oorlog teruggekeerd naar hun huis in het Bezuidenhout. Hadden zij dat maar niet gedaan, zeiden wij vaak tegen elkaar. Zij zouden omkomen bij het bombardement op het Bezuidenhout, hier vlakbij, in maart 1945. Oom Rudy zou ook d t, dat hij wees was geworden, pas vernemen toen de oorlog op 15 augustus in Changi Prison voorbij was, toen de Tweede Wereldoorlog eindelijk voorbij was.

Ook daar denk ik aan, vandaag, hier met U.